

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره دکتری رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

مسئولیت دولت اسلامی در قبال حفاظت از محیط زیست در فقه و حقوق موضوعه

استاد راهنما:

دکتر محمد جواد حیدری خراسانی

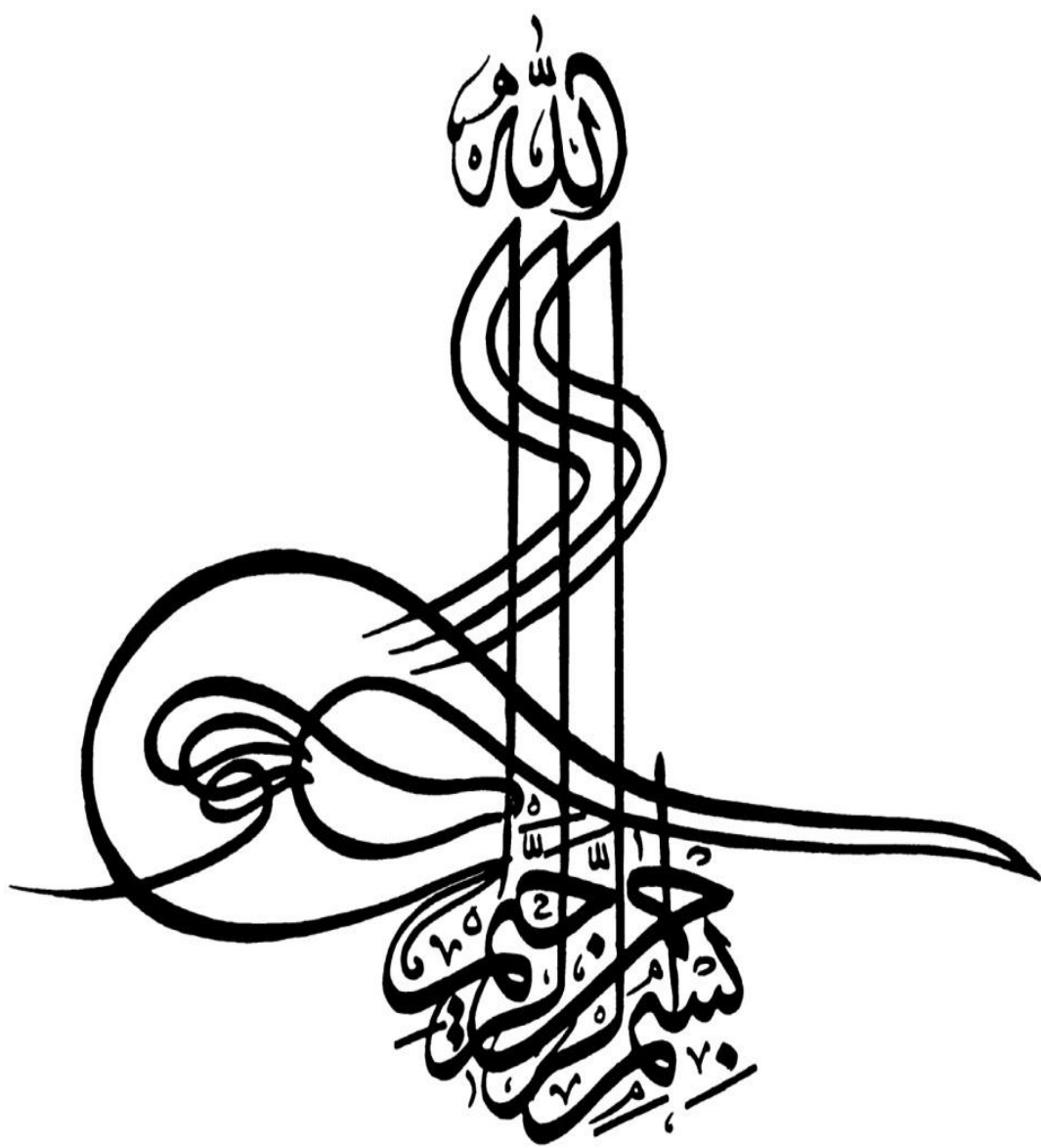
استاد مشاور:

دکتر محسن ملک افزلی اردکانی

نگارنده:

علی محمدی

تابستان ۱۳۹۵

تقدیم به:

عصاره هستی ام الائمه صدیقه کبری حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها همانا که پیامبر اکرم صل

الله علیه واله وسلم فرمودند کسی که فاطمه (س) شاد کند مرا شاد

کرده است باشد که تلمذ در مکتب فرزندش موجب خرسندی ایشان گردد امید است که در دنیا

واخرت دستمان از دامان اهل بیت علیهم السلام کوتاه نگردد

ان شاء الله

تقدیر و تشکر:

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و مورد بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز...

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه ی او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم.

اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تامین می کند و سلامت امانت هایی را که به دستش سپرده اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب " من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عز و جل":

از همسر گرامیم که باصبر و تحمل در طول سالیان همیشه مشوق و یارویاور من بوده است
از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر محمد جواد حیدری خراسانی که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند؛

از استاد ارجمندم جناب آقای دکتر محسن ملک افضلی اردکانی ، که زحمت مشاوره این رساله را متقبل شدند

و از اساتید فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای دکتر نوذری مدیر محترم گروه الهیات..فقه و مبانی حقوق اسلامی..... جناب آقای دکتر امید فرد.....، جناب آقای دکتر ابراهیمی.....، جناب آقای دکتر...آهنگران که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم

باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید

«رَبَّنَا لَا تَأْخُذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا»

چکیده:

زیست بوم کره زمین در مقابل انسان‌هایی که از آن بهره‌مند میشوند حق موجودیت پایا و جلوگیری از تخریب را دارد. در مقابل حق استفاده از محیط زیست سالم و پایدار یکی از حقوق بنیادین افراد است که در دو سده اخیر با رشد فناوری و صنعتی‌تر شدن جوامع که نتیجه آن افزایش جمعیت و تولید بیشتر است روز به روز اهمیت پر رنگ تری به دست می‌آورد و از آنجایی که پیشرفت‌های رو به اوج جامعه بشری حقوق شهروندان امروز و زنجیره نسل‌های فردا و همچنین زیست بوم پایا را در معرض تضییق قرار داده است. نیاز به تبیین نظام مسئولیتی فقهی، حقوقی پویا و کارآمد مسئولیتی اهمیت‌ی دو چندان می‌یابد. چرا که به نظر میرسد نظام مسئولیت مدنی سنتی به تنهایی نمیتواند پاسخی جامع و دیدی همه جانبه به این مسئله حیاتی جامعه امروز داشته باشد. فرض این پژوهش نیز بر این اصل قرار دارد که باید از نظام‌های مسئولیتی نوین مبتنی بر قواعد فقه و ارکان حقوق مدنی و کیفری در جهت تبیین مفهوم محیط زیست و خسارت‌های وارد به آن سود برد. در اینجا پارامترهای الزام‌کننده دولت از جمله فقه و حقوق مدنی و کیفری بیان نموده ایم سپس به مسئولیت دولت اسلامی در قبال این امر مهم را مورد ارزیابی قرار داده ایم.

واژگان کلیدی:

مسئولیت مدنی - خسارت - محیط زیست - تقویم خسارت - مسئولیت کیفری - قواعد فقه

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
۱. طرح مسأله.....	۶
۲. پیشینه تحقیق.....	۷
۳. ضرورت تحقیق.....	۸
۴. اهداف تحقیق.....	۹
۵. سؤالات تحقیق.....	۹
۶. فرضیه ها.....	۱۰
۷. روش تحقیق.....	۱۰
مبحث اول: اهمیت و مؤلفه های ساختار موضوع محیط زیست.....	۱۵
گفتار اول: محیط زیست از منظر آموزه های اسلامی.....	۱۵
بند نخست: نحوه ی بیان احکام.....	۱۶
بند دوم: مؤلفه های محیط زیست از دیدگاه قرآن.....	۱۶
گفتار دوم: مفهوم سازی و مصادیق.....	۱۷
بند نخست: تحلیل واژه ها.....	۱۸
بند دوم: اطلاقات.....	۱۹
بند سوم: مصادیق.....	۲۰
مبحث دوم: مؤلفه های ساختار محیط زیست.....	۲۰
گفتار اول: پدیده ی خاک.....	۲۱

- بند نخست: اهمیت خاک پاک زنده..... ۲۱
- بند دوم: الزامات و ملاحظات آداب و سنن..... ۲۳
- بند سوم: الزامات و ملاحظات تجربی ۲۵
- بند چهارم: ارزش و اهمیت خاک ۲۵
- بند پنجم: پارامترهای تطهیر خاک ۲۷
- بند ششم: پارامترهای تخریب و آلوده کننده خاک ۲۸
- بند هفتم: نقش و ارزش کوه ها ۲۹
- گفتار دوم: ارزش و اهمیت هوا ۲۹
- بند نخست: نقش هوای پاک و زنده ۳۰
- بند دوم: آلاینده های هوا ۳۱
- گفتار سوم: ارزش و نقش آب ها در گردونه محیط زیست ۳۲
- بند نخست: عناصر آب ۳۳
- بند دوم: فواید آب ۳۴
- گفتار چهارم: عناصر جاندار ۳۵
- بند نخست: گیاهان ۳۵
- بند دوم: جانوران ۳۶
- جایگاه موضوع محیط زیست در امور حسبه فقه..... ۳۶
- مبحث سوم: تأثیر و تأثر محیط زیست بر عرصه مختلف زندگی اجتماعی ۳۹
- گفتار اول: مبانی علم اخلاق درباره موضوع محیط زیست ۴۰
- بند نخست: لزوم اخلاق زیست محیطی و اهمیت آن ۴۲
- بند دوم: اصول اخلاق زیست محیطی ۴۳
- ب) مبانی اخلاق زیست محیطی ۴۸
- گفتار دوم: مبانی اقتصاد نسبت به محیط زیست ۵۹

- بند نخست: اصول پایداری ۶۱
- بند دوم: مبانی ارزشی نظام اقتصادی اسلام ۶۴
- بند سوم: تحقق توسعه پایدار ۶۷
- مبحث چهارم: مؤلفه های علمی مسئولیت مدنی ۶۹
- گفتار اول: فرق بین مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی ۷۰
- گفتار دوم: مفهوم سازی مسئولیت مدنی ۷۲
- مبحث پنجم: پیشینه و ضرورت بحث ۷۳
- گفتار نخست: پیشینه ی بحث ۷۳
- بند اول: پیشینه بحث در کتاب و سنت و آثار دانشمندان اسلامی ۷۳
- بند دوم: پیشینه بحث در سنت ۷۵
- گفتار سوم: پیشینه بحث در آثار محققان اسلامی ۷۷
- گفتار چهارم: پیشینه بحث در حقوق بین الملل و داخلی ۷۷
- بند اول: پیشینه بحث در حقوق بین الملل ۷۷
- گفتار پنجم: پیشینه بحث در حقوق ایران ۷۹
- بند اول: الزامات محیط زیست قبل از انقلاب ۸۰
- بند دوم: قوانین بعد از انقلاب اسلامی ۸۳
- گفتار ششم: ضرورت بحث از فقه ۸۸
- بند اول: سؤالات اصلی در بحث فقه و حقوق محیط زیست ۸۹
- گفتار هفتم: مؤلفه های مسئولیت مدنی نسبت به محیط زیست ۹۰
- بند اول: مفهوم سازی از مسئولیت مدنی ۹۰
- بند دوم: مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ۹۱
- بند سوم: مبنای مسئولیت مدنی در فقه ۹۱
- گفتار هشتم: برآیند بحث ۹۷

- مبحث اول : مبانی اعتقادی در محیط زیست ۱۰۱
- گفتار اول: اسلام و محیط زیست ۱۰۴
- گفتار دوم: دلالت آیات قرآن بر مسئله محیط زیست ۱۰۶
- بند نخست: آیاتی از قرآن که محیط زیست را حق همگانی می دانند ۱۰۷
- بند دوم: آیاتی از قرآن که آفرینش عناصر محیط زیست را برای انسان می داند ۱۰۹
- بند سوم: آیاتی از قرآن که محیط زیست و عناصر آن را مسخر انسان می داند ۱۱۱
- بند چهارم: آیاتی که تکالیف و مسئولیتها را در برابر محیط زیست تعیین می کنند ۱۱۴
- گفتار سوم: طبیعت آیات الهی ۱۱۸
- بند نخست: همسویی نظام طبیعت و حکمت الهی در خلقت هر موجود ۱۲۰
- بند دوم: تاثیر طبیعت بر جسم و جان ۱۲۲
- بند سوم: جایگاه رفیع طبیعت در نظر اسلام ۱۲۴
- بند چهارم: تأثیرات زندگی بشر بدون طبیعت ۱۲۸
- گفتار چهارم: وجود نظام محیط و محاطی در عرصه محیط زیست ۱۲۹
- بند اول: تسلط انسان بر نظام گردونه طبیعت ۱۳۱
- بند دوم: جواز بکارگیری محیط زیست ۱۳۲
- بند سوم: ممنوعیت تخریب محیط زیست ۱۳۳
- بند چهارم: نحوه بکارگیری درست از محیط زیست ۱۳۴
- گفتار پنجم: بی حد و حصر نبودن آزادی انسان در استفاده از مواهب خدادادی ۱۳۶
- بند اول: مفهوم سازی تسخیر و بکارگیری طبیعت ۱۳۷
- بند دوم: رابطه انسان با منابع حیاتی ۱۳۸
- گفتار ششم: فشل انسان متجدد در بحران معنوی ۱۳۹
- بند اول: آلودگی معنوی ۱۴۱

- بند دوم: ضرورت حفظ توازن نظام طبیعت ۱۴۲
- بند سوم: انسان جانشین خدا و خود پرستی عامل انحطاط او ۱۴۳
- گفتار هفتم: راهبرد برون رفت از آلودگی ۱۴۴
- بند نخست: شایسته سالاری ۱۴۵
- بند دوم: مسئولیت جامعه بشری ۱۴۷
- گفتار هشتم: برآیند و ثمره بحث ۱۴۷
- مبحث دوم: مبانی فقهی در محیط زیست ۱۵۰
- گفتار اول: اهمیت محیط زیست در فقه ۱۵۲
- گفتار دوم: مبانی فقه حکومتی نسبت به محیط زیست ۱۵۹
- بند اول: مسائل فقه حکومتی ۱۵۷
- بند دوم: مبانی فقهی محیط زیست ۱۵۸
- مبحث سوم: مبانی حقوقی در محیط زیست ۱۶۷
- گفتار اول: شرایط محیط زیست در جهان سوم: ۱۶۹
- بند اول : لزوم حفاظت از محیط زیست: ۱۷۱
- بند دوم: اصولاً حفاظت از محیط زیست از سه طریق انجام می شود: ۱۷۱
- بند سوم: کارگزاران محیط زیستی در جهان سوم: ۱۷۲
- گفتار دوم: سازمان های بین المللی: ۱۷۵
- بند اول: سازمان های غیردولتی ۱۷۸
- مبحث اول: مؤلفه های مسئولیت مدنی دولت در قبال حفاظت از محیط زیست ۱۸۵
- گفتار اول: مفهوم سازی و اهمیت مباحث زیست محیطی ۱۸۶

- بند اول: توضیح چند اصطلاح در مبنای مسئولیت مدنی..... ۱۸۶
- گفتار دوم: ارزش مباحث زیست محیطی..... ۱۸۸
- گفتار سوم: بررسی مبانی موجود در مسئولیت مدنی زیست محیطی..... ۱۸۹
- بند اول: مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی در فقه..... ۱۸۹
- بند دوم: مبانی نظری مسئولیت مدنی زیست محیطی در حقوق..... ۱۹۶
- بند سوم: انتخاب مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی در حقوق..... ۲۰۹
- گفتار چهارم: برآیند بحث..... ۲۱۳
- مبحث اول: تخریب و انهدام محیط زیست..... ۲۱۶
- گفتار اول: مفهوم زیست محیطی تخریب و انهدام..... ۲۱۷
- مفهوم حقوقی تخریب و انهدام..... ۲۲۴
- گفتار دوم: مفهوم حقوقی..... ۲۲۵
- گفتار سوم: مصادیقی از تخریب و انهدام..... ۲۲۶
- گفتار چهارم: منابع تخریب و انهدام..... ۲۲۷
- گفتار پنجم: انواع تخریب..... ۲۲۹
- بند اول: تعریف آلودگی نفتی..... ۲۳۲
- بند دوم: منابع آلودگی نفتی..... ۲۳۳
- گفتار ششم: صلاحیت مراجع قضایی بین المللی در زمینه ی آلودگی ناشی از مواد نفتی، از منظر حقوق بین الملل..... ۲۳۵
- بند اول: مفهوم سازی جنایت بین المللی..... ۲۳۶
- بند دوم: صلاحیت مراجع قضایی بین المللی..... ۲۳۷

- گفتار هفتم: مصلحت از دیدگاه فقهای امامیه..... ۲۴۹
- گفتار هشتم: برآیند و ثمره فصل..... ۲۵۱
- مبحث اول: احکام و قواعد فقهی..... ۲۵۵
- گفتار اول: مقررات عام..... ۲۵۵
- بند اول: حرمت افساد در زمین..... ۲۵۵
- بند دوم: وجوب حفظ توازن در طبیعت..... ۲۵۷
- بند سوم: قاعده لاضرر..... ۲۵۸
- بند چهارم: قاعده عدالت..... ۲۵۹
- بند پنجم: قاعده (من له الغنم)..... ۲۶۰
- بند ششم: تضایف حق و تکلیف..... ۲۶۱
- بند هفتم: مسئولیت انسان درباره آبادانی زمین..... ۲۶۳
- گفتار دوم: مقررات خاص..... ۲۶۴
- بند اول: آلوده کردن محیط زیست..... ۲۶۴
- بند دوم: اسراف و تبذیر..... ۲۶۵
- بند سوم: ضرر رساندن به نفس..... ۲۶۷
- بند چهارم: حیوانات..... ۲۶۸
- بند پنجم: نباتات..... ۲۷۱
- گفتار سوم: برآیند و ثمره بحث..... ۲۷۳
- مبحث اول: خسارتهای زیست محیطی..... ۲۷۵
- گفتار اول: منابع فقهی خسارات وارده بر منابع زیستی..... ۲۷۹
- گفتار دوم: دیدگاه فقها و محیط زیست..... ۲۸۸
- مبحث دوم: مسئولیت حکومت اسلامی در حفاظت از محیط زیست..... ۲۹۵

گفتار اول: مهم ترین وظایف حکومت اسلامی درباره محیط زیست.....	۲۹۷
گفتار دوم: مسئولیت خطیر دولت مردان اسلامی در تأمین محیط زیست.....	۲۹۹
گفتار سوم: برآیند و ثمره بحث.....	۳۰۱
نتیجه گیری.....	۳۰۴
پیشنهادات کلی.....	۳۰۹
فهرست منابع.....	۳۱۰

مقدمه

با عنایت به اینکه اسلام دارای نظام فقهی و حقوقی مسئولیت دولت در قبال حفظ و حمایت از محیط زیست است و احکام فقهی و حقوقی راهکارهای پیشگیری از جبران خسارت ناشی از تخریب محیط زیست را بیان کرده است و با عنایت به اینکه بدون توجه به مسئولیت دولت به توسعه پایدار در عوامل زیست محیطی رسید در واقع در این پژوهش ضمن ارائه ظرفیتهای نهفته در فقه شیعه به بیان و تحلیل مبانی نظری مسئولیت دولت و ضرورت تحول مسئولیت مدنی در عرصه محیط زیست پرداخته میشود و این پژوهش بر این مبانی استوار است که میتوان با واکاوی آموزه های فقهی و حقوقی و تبیین قواعد فقهی و حقوقی به نظرات جدید در خصوص مسئولیت دولت در قبال حفاظت و حمایت و جلوگیری از تخریب محیط زیست و نیز مسئولیت دولت در خصوص چگونگی جبران خسارتهای ناشی از تخریب و تضعیف و توسعه محیط زیست نائل گشت.

یکی از وظایف مهم دولت اسلامی حفاظت از محیط زیست طبیعی و ارتقای جایگاه آنست این مهم در دو محور صورت میپذیرد:

محور اول: استفاده بهینه از منابع پایان پذیر و تجدید شونده است که این منابع و منافع آن را برای نسلهای بعد هم حفظ میکند

محور دوم: جلوگیری از تخریب و آلودگی منابع زیست محیطیست
تشریح قوانین الزامی و ارائه رهنمودهای اخلاقی در دو سطح فردی و اجتماعی و قراردادن مکانیزمهایی جهت ضمانت اجرایی این قوانین، حفاظت محیط زیست را محقق میسازد.

یکی از موضوعات مهم جهان معاصر به خصوص پس از دهه ۱۹۷۰ میلادی به این طرف توجه به محیط زیست و «مسائل زیست محیطی» است؛ تا جایی که در هر کشور سازمانهایی درباره «محیط زیست» و «مسائل زیست محیطی» به وجود آمده است. متأسفانه پس از انقلاب صنعتی در اروپا و رشد و توسعه بی حد و مرز فن آوری تخریب کننده «طبیعت»، محیط زیست در معرض خطر جدی واقع شده که این امر مایه نگرانی جهانیان شده است.

امروزه محیط زیست به سبب سودجوییهای ظالمانه و خودکامگیهای قدرتهای جهانخوار بیشتر از هر زمانی در معرض خطر و نابودی قرار گرفته است. آلودگیهای فزاینده خاک، آب و هوا بیش از پیش «محیط زیست» را تهدید نموده و آسیبهای جبران ناپذیری به آن وارد ساخته است. بحران محیط زیست در روزگار ما اقشار مختلفی از دانشمندان جهان را دل نگران کرده است. بسیاری از فرهیختگان معاصر معتقدند که اگر از شتاب فزاینده روند ویران گری در طبیعت و محیط زیست جلوگیری نشود سلامت کره زمین و ادامه حیات بشر و دیگر موجودات زنده در معرض خطر جدی است.

آلوده کردن آب اقیانوس ها، دریاها و رودخانه ها، نابود شدن جنگل های سرسبز که در شمار مهم ترین عوامل تولید اکسیژن است، بیابان زایی، آلودگی هوا در بسیاری از شهرهای بزرگ جهان، آلودگی های صوتی، انقراض برخی از نسل های پرندگان و حیوانات، پدید آمدن شکاف در لایه ازن و مسایلی از این دست اسباب نگرانی گروه های مختلف مردم به ویژه فرهیختگان را فراهم آورده است. در نتیجه، آثار ارزشمندی در این باره پدید آورده اند و برای آگاهی بیشتر مردم از پیامدهای وخیم و اسفبار اوضاع و احوال زیست محیطی روزگار ما کوشش های سودمندی کرده اند. امروزه عوامل تخریب کننده طبیعت و محیط زیست چنان رو به گسترش است که از سوی دانشمندان زنگ خطر ویرانی محیط زیست در همه جای جهان به صدا درآمده است. گروه هایی از دانشوران مسلمان نیز کوشیده اند دیدگاه اسلام را در این باره بنمایانند و نوشته های پراکنده ای در این زمینه عرضه کرده اند. آنان به درستی بر این باورند که بهترین نسخه شفابخش این درد مزمن و رنج آور جهان معاصر را می توان از لابه لای گهر گفته های معصومان و آیات قرآن کریم استنباط کرده، و فراروی آدمیان نهاد.

اسلام در کلیه شئون و روابط انسانی دخالت کرده و برای همه آنها مقرراتی وضع نموده است. لیکن این بدان معنی نیست که برای هر موضوع با عنوان ویژه و متداول امروزی آن حکم خاصی مقرر داشته باشد. مسئله محیط زیست نیز از همین قبیل است. به یقین در هیچ یک از منابع اسلامی به عنوان محیط زیست حکمی مطرح نشده است ولی بدون تردید در باره آب، زمین، پاکی و ناپاکی، آتش سوزی و مسائلی از این قبیل در این آیات و احادیث و سایر منابع احکام زیادی وجود دارد که به کمک آنها می توان مقررات دقیقی برای مسائل محیط زیست به دست آورد. متأسفانه به علت قصور و یا شاید به جهت اینکه محققان اسلامی از آغاز

طرح این عنوان تا این اواخر خود را نیازمند تحقیق در این مسائل نمی دیدند. تا کنون در این مورد از نظر اسلامی تحقیق و پژوهش زیادی انجام نمی گرفته است.

اکنون این پرسش مطرح است که اسلام به عنوان یک دین کامل و پاسخگو به نیازهای بشر، چه نقشی در حمایت از طبیعت و محیط زیست دارد؟ آیا مسائل زیست محیطی در اسلام مورد توجه قرار گرفته است یا نه؟

قبل از آن که مجبور به پذیرش اجباری وضعیت خود شوند، تلاش نماییم».

در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، در امریکا نهادهای قانونی دولتی تحت عنوان حفاظت از سرمایه‌های زیست محیطی و یا حفاظت از منابع طبیعی شکل گرفت. در دهه ۱۹۷۰ طرفداران محیط زیست در تألیف کتاب‌های مختلف، اقامه ی دعاوی و بازخواست در مورد محیط زیست بسیار فعال بودند به طوری که به یک جبهه فعال غیرسیاسی در اجتماعات تبدیل شدند. در سال ۱۹۶۵ نماینده سازمان ملل متحد از ترکیب کنایی «زمین سفینه‌فضایی» در یکی از سخنرانی‌هایش استفاده کرد. این ترکیب کنایی در سال ۱۹۷۱ بار دیگر توسط «بولدینگ» مورد استفاده قرار گرفت. منظور از این ترکیب این است که زمین یک سیستم بسته و آسیب‌پذیر است.

در اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی دو اثر به نام‌های «محدودیت‌های رشد» و «طرحی برای زنده ماندن» رضایت خاطر غربی‌ها در مورد ملاحظه مؤلفه‌های زیست‌محیطی را متزلزل ساخت. در تحقیق اول که از سوی کلوپ روم منتشر شد کاهش رشد اقتصادی تا حد صفر مطرح گردید طرفداران این نظریه به صفرگرایان مشهور شدند و در دومی، پژوهش‌های مربوط به حفظ بقا در زمان حال و آینده مورد تشویق قرار گرفت و چنین نتیجه‌گیری شد که برای حفظ بقا مؤلفه‌هایی مانند رشد جمعیت و دیگر پارامترهای کلیدی توسعه باید با مدیریت زیست‌محیطی ادغام شود.

برپایی اولین کنفرانس سازمان ملل در مورد محیط زیست انسانی پس از ۴ سال زمینه سازی در ۱۹۷۲ در استکهلم توجه جهانی را به خود جلب کرد و از دستاوردهای آن، بیانیه محیط زیست انسانی است که اولین بیانیه مشترک ۱۱۳ کشور درباره توجه و تعهد آن‌ها نسبت به حفاظت از محیط‌زیست است. برپایی این کنفرانس، تأسیس نهادی به نام برنامه محیط زیست سازمان ملل (یونپ) را سبب شد. یونپ همه ساله در

پنجم ژوئن (روز جهانی محیط زیست) ضمن ارائه بیانیه‌هایی، روند حفاظت و مدیریت محیط زیست را بررسی می‌کند.

در سال ۱۹۹۱، از سوی کنفرانس محیط زیست و توسعه سازمان ملل، اجلاسی در لاهه تشکیل شد که سمپوزیم لاهه نام گرفت. در این اجلاس راهکارهایی که برنامه کار ملی نامیده شد به منظور دستیابی و استمرار توسعه پایدار ارائه شد.

همچنین در سال ۱۹۹۲ اجلاس زمین در شهر ریودوژانیرو در کشور برزیل با حضور نمایندگان ۱۷۶ کشور، ده‌ها سازمان بین‌المللی، ۳۵ سازمان منطقه‌ای و بیش از ۱۵۰۰ سازمان غیردولتی تشکیل شد. مهمترین مصوبه این اجلاس، «دستور کار ۲۲» یا «اعلامیه ریو» می‌باشد که با تصویب مجمع عمومی سازمان ملل، به عنوان دستور کار سازمان ملل در قرن ۲۱ عنوان شد. از جمله مسائل عنوان شده در این اجلاس این بود که به علت محدودیت امکان بهره‌برداری از محیط زیست و منابع طبیعی برای انسان، این منابع باید تحت نظارت و محافظت دقیق قرار گیرند.

در سال ۱۹۹۷، به منظور ارزیابی میزان پیشرفت‌های اجرایی دستور کار ۲۱، اجلاسی از سوی سازمان ملل تشکیل شد که اجلاس «زمین + ۵» نام گرفت.

در حال حاضر بیش از ۸۰۰ قرارداد دو یا چندجانبه در زمینه محیط زیست وجود دارد که از زوایای مختلف، به جوانب حفظ محیط زیست پرداخته‌اند و در واقع، این قراردادها، بعنوان منابع اصلی حقوق محیط زیست بین‌المللی محسوب می‌شوند با این وجود نقص مهم تمامی کنفرانسها و اجلاسهای برگزار شده و تمام قراردادها و اعلامیه‌های ارایه شده برای محیط زیست این می‌باشد که می‌خواهند با همان الگوهای فکری حاکم که محیط زیست بشری را به این روز انداخته‌اند به مقابله با آلودگی و تخریب محیط زیست برخیزند و قراردادها و مصوبه‌های مجامع بین‌المللی، علیرغم ارزشمند بودن، از ابزار اجرایی لازم برخوردار نیستند.

امروزه یکی از مباحث مهم در محیط زیست نقش دولت در آن است. برخی همانند کوز خواسته‌اند حفظ محیط زیست را نیز در چارچوب بازار تحلیل کنند در حالیکه منتقدان وی عقیده دارند در موارد منابع زیست‌محیطی به جهت فقدان مکانیزم مناسب، بازار با شکست مواجه شده و بنگاه‌های اقتصادی انگیزه لازم

برای حفظ محیط زیست نداشته و در نتیجه دخالت دولت ضروری است. البته تجربه کشورهای دارای برنامه‌ریزی متمرکز نیز در زمینه حفظ محیط زیست از پیشینه خوبی برخوردار نیستند.

در نظام اقتصادی اسلام دولت از جایگاه منیعی برخوردار می‌باشد. نظریه ولایت فقیه همانگونه که در ابعاد سیاسی آن نقش قابل توجهی در اداره جامعه دارد تشریح مالکیت دولتی و نیز عمومی منابع اساسی در کنار قدرت قانونگذاری و نظارت بر نهادهای اقتصادی، نقش اقتصادی دولت را بالا برده است. در کنار این اختیارات وسیع، وظایف زیادی نیز بر عهده دولت اسلامی نهاده شده است که از جمله می‌توان به سیاستگذاری و جعل قوانین مناسب با حفظ محیط زیست و استفاده شایسته از منابع زیست‌محیطی اشاره کرد. بدیهی است که در نظر گرفتن چنین جایگاهی برای دولت به معنای نادیده گرفتن مردم و بخش خصوصی در اقتصاد نمی‌باشد بلکه دولت در نظام اسلامی، ناظر و هدایتگر بخش خصوصی بوده و به همین جهت در عرصه محیط زیست نیز همین نقش را خواهد داشت.

طرح مسأله

تعریف مسأله و بیان سؤال های اصلی تحقیق: فقیهان امامیه و حقوقدانان به مباحث محیط زیست به مسئولیت دولت اسلامی در قبال حفاظت از محیط زیست و تخریب محیط زیست و قلمروی مسئولیت مدنی، قرار دادی و قهری در عوامل زیست محیطی و احکام فقهی و قانونی حفاظت از محیط زیست و عوامل مانند آب-خاک-هوا-لایه ازون جنگل و مرتع و مرزهای جغرافیایی در مباحث محیط زیست و نظریه های مختلف در مبانی مسئولیت مدنی پرداخته اند و قواعد فقهی لا ضرر و اتلاف، تسبیب - تقصیر و خطر احترام اموال - مورد بررسی و تحلیل در مباحث زیست محیطی قرار داده اند و این رساله ضمن تبیین دیدگاههای فقهی و حقوقی در خصوص مسئولیت دولت در قبال حفاظت از محیط زیست و تخریب آن به مباحث زیر خواهد پرداخت:

- ۱- کلیات شامل تاریخچه بحث در حقوق ایران و فرانسه
  - ۲- قوانین قبل از انقلاب و بعد از آن در حفاظت محیط زیست
  - ۳- تاریخچه بحث در میراث فقهی فقیهان امامیه و مذاهب اسلامی
  - ۴- تبیین مفاهیم و کلید واژه ها مانند دولت-حفاظت-تخریب-عوامل زیست محیطی - مسئولیت و ...
- فصل دوم: دیدگاههای فقهی و مبانی حقوقی در خصوص موضوع شامل :

- ۱- نظریه های مختلف در مبانی مسئولیت دولت در حفاظت از محیط زیست
  - ۲- مبانی نظری مسئولیت مدنی دولت ناشی از تخریب محیط زیست
  - ۳- احکام فقهی و نظریه های حقوقی مسئولیت دولت در قبال حفاظت و تخریب محیط زیست
- فصل سوم:

ارکان مسئولیت مدنی دولت در قبال حفاظت از محیط زیست